

Originalni naučni rad

UDK: 272:392.5(450)"16/17"(093)

Ivan Birta

*Arhiv Birta,
Rešica, Rumunija*

Saša Nedeljković

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

BRAČNA DISPENZACIJA U XVII I XVIII VEKU*

Apstrakt: Tokom sređivanja građe u istorijskom arhivu Birta u Rešici u Rumuniji, otkrivena je zbirka dokumenata koje je izdavala katolička crkva od XI do XX veka. Unutar te zbirke moguće je prepoznati i izdvojiti dokumente koji se odnose na različite zemlje, na različite periode i na različite teme. Posebnu pažnju istraživača privukao je fond papskih pisama u vezi sa bračnom dispencijom koja se odnose na molbe upućene iz različitih italijanskih gradova tokom XVII i XVIII veka. Pre nego što se pristupilo njihovoj analizi, učinjen je pokušaj da se dobro opiše društveni kontekst u kome su pisma nastala, a zatim da se odredi adekvatni teorijski okvir za proučavanje pomenutih pisama, koji će na konkretnu građu biti primenjen u sledećem radu. U ovom radu izdvojeni su glavni faktori koji su uticali na nastanak tih pisama, opšti odnos katoličke crkve prema braku, mehanizmi katoličke crkve za rešavanje pitanja dispencije, kao i glavna obeležja Italijanskog društva u pomenutom periodu.

Ključne reči: Arhiv Birta, katolička crkva, papa, brak, dispencija, penicentijar, Italija, XVII i XVIII vek, kontrola diskursa

Sređivanjem arhivske građe u Arhivu Birta u Rešici u Rumuniji uočeno je da je jedan od najbolje očuvanih, i naučno možda najvrednijih, fondova onaj koja se odnosi na papska pisma i bule. U njemu se, između ostalog, nalazi 458 papskih bula, papskih pisama i drugih proizvoda ili oblika papske komunikacije, koji su izdati u periodu između 1059. i 1923. godine. Unutar tog fonda kao posebna zbirka se izdvaja ona koja sadrži pisma u vezi sa bračnom dis-

* Članak je rezultat rada na projektu „Transformacija kulturnih identiteta u savremenoj Srbiji i Evropska Unija”, koji finansira Ministarstvo za nauku Republike Srbije pod brojem 177018.

penzacijom, tj. pisma kojima se razmatraju molbe za stupanje u brak između bliskih srodnika u Italiji u XVII i XVIII veku. Ta zbirka je ujedno do sada i najbolje obrađena, iako je još daleko od toga da bude adekvatno pripremljena za prezentaciju. Zato je učinjen pokušaj da se ova pisma prevedu, opišu, analiziraju i protumače uz pomoć teorija i metodologije socio-kulturne antropologije. Do sada je prevedeno i obrađeno 16 takvih pisama, nastalih u periodu između 1618. i 1731. godine. Obuhvataju period u kome su stolovale pape Pavle V (1550–1621), Kliment XI (1700–1721), Inoćentije XIII (1721–1724), Benedikt XIII (1724–1730) i Kliment XII (1730–1740).

Zbog ograničenog prostora, u ovom radu izvršiće se samo društvena ili kulturna i teorijska kontekstualizacija građe u vezi sa bračnom dispencijom u katoličkom fondu arhiva. U sledećem radu započeće se sa deskripcijom dokumenata-rukopisa, a zatim i sa diskurzivnom analizom tekstova. To znači da će se u ovom radu učiniti pokušaj da se, putem opisivanja društvenih prilika, a pre svega bračnih odnosa u tadašnjoj Italiji, opisivanja mehanizama odlučivanja unutar katoličke crkve u vezi sa ovom pitanjima, opisivanja procedure u ovakvim slučajevima, kao i putem prepoznavanja i definisanja osnovnih faktora koji su u tom procesu učestvovali, odredi adekvatan teorijski ključ za njihovo razumevanje, koji će u narednom radu biti primenjen na konkretnu građu.

Papska pisma

Papska pisma kao forma počinju da se javljaju početkom pontifikata pape Eugeniusa IV (1431–1447). Razlozi za njihovo nastajanje su pojednostavljanje funkcionisanja i nestajanje razloga za pisanje papskih velikih bula. Papska pisma su tako jednostavnija i donekle modernija forma obraćanja pape, nego što je to slučaj u bulama. Papske bule su tip javne odluke ili ukaza koje su izdate od pape. Bule su u upotrebi još od VI veka, naziv se koristi od XIII, a zvanična postaju od XV veka. Od XVI veka papska pisma su postala gotovo standardizovana, pisana su na velumu ili pergamentu odgovarajuće veličine sa papskim pečatom, koji je do sredine XIX veka bio od voska sa svilenim koncem, i na kojem je bio prikaz ribarskog kruga, da bi zatim počeo da se koristi savremeni pečat sa istim prikazom u crvenoj boji (Herbermann 1913).

Pisma dispencije koja predstavljaju izuzeće od primene katoličkog pravila o rođaćkim brakovima predstavljaju posebnu vrstu papskih pisama, odnosno jednu od dve vrste pisama dispencije. Pored pisama bračne dispencije, postoje i pisma opšte dispencije. Ne zna se tačan broj pisama bračne dispencije, ali ih po svemu sudeći ima na stotine hiljada.¹ Prema popularnim en-

1 Problem dostupnosti arhivske građe za proučavanje bilo kog oblika dispencije, ali i za proučavanje papskih pisama uopšte, bio je veoma izražen krajem XIX i početkom XX veka, jer arhiv u kome se nalazila građa nije bio dostupan. I dalje nije moguće napraviti komparativnu studiju zbog nesređenih arhiva u vezi sa tim aspektom rada katoličke crkve

ciklopedijama, ukupno je izdato preko 310 velikih papških bula, i samo jedna se odnosi na bračnu dispenciju (reč je o dispenciji za brak Henrija VIII sa udovicom njegovog brata; vidi https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_papal_bulls). Papških pisama ima, naravno, mnogo više. Budući da su razasuta po velikom broju arhiva i da ne postoji potpuna evidencija tih pisama, celovit pregled i kompletna komparativna analiza papških pisama nisu mogući. Moguće je samo praviti neke pretpostavke na osnovu analize dostupnih fondova. Tako, na primer, od 43 papška pisma koja se nalaze u Harvardskoj biblioteci, nastalih u periodu od 1338. do 1884. godine, nijedno se ne odnosi na bračnu dispenciju (<http://oasis.lib.harvard.edu/oasis/deliver/~hou02394>). Analizom 427 papških bula i pisama koji se nalaze u Britanskom muzeju, s druge strane, otkriveno je da se samo devet njih odnosi na dispenciju u vezi sa brakovima srodnika, što čini 2 odsto svih pisama. Prvo takvo pismo dispencije potiče iz 1428. i u vezi je sa brakom između Vilijama Keluna i Katarine Šakersdejl u Jorku. Pre toga data je dispencija samo za brak između Ričarda II od Engleske i Izabele od Francuske 1396. godine, s tim da nije navedeno da to ima veze sa dispencijom u vezi sa brakovima između bliskih srodnika (vidi Bell 1921/I; takođe Bell 1921/II). U arhivu Birta, prema do sada obrađenim podacima, pisma bračne dispencije čine oko 3,5% ukupnog fonda papških pisama.

Malo je radova u kojima se vrši analiza papške komunikacije (vidi Zangle 2014; takođe Wayno 2016). Malobrojni pokušaji da se izvrši diskurzivna analiza papških pisama (Zangle 2014) koristili su, pre svega, teoriju moralnih osnova (Graham, Haidt, and Nosek 2009), Grelijevu sociološko-teološku semiološku analizu katoličkih tekstova (Greeley 1995) i Ebercovu analizu konceptualnih promena u tradicionalnom eshatološkom kodu (Ebertz 2004). Cengl je pokušao da istraži procese koji se odvijaju u dominantnom diskursu Svete stolice, akcenat stavljajući na statističke pokazatelje.

Dispencija

Dispencija, najkraće rečeno, predstavlja suspenziju opštih pravila zakona u određenim slučajevima u Katoličkoj crkvi, koja se čine od strane kompetentnih autoriteta. Drugim rečima, u kanonskom zakonu Katoličke crkve dispencija je izuzeće od direktne i trenutne obaveze primene zakona u određenim slučajevima. Cilj dispencije je da modifikuje teškoće koje često proizlaze iz rigorozne primene opštih zakona na određene slučajeve, a njihova suština je u zaštiti zakona suspendovanjem njegove operacije u takvim slučajevima (vidi Haring 1961, 284; takođe: Chisholm 1911, 313–315; takođe <http://www.newadvent.org/cathen/05041a.htm>). Drugačije rečeno, dispencija

---

(o tome vidi više Haskins 1905; takođe Haskins 1896; takođe vidi Salonen/ Schmutge 2009). Samo u drugoj polovini XV veka izdato je blizu 43.000 ovih dokumenata. Pisma bračne dispencije daleko su najčešća pisma dispencije (vidi Salonen/Schmutge 2009, 19).

(lat. *dispensatio*: raspodela; izmena, ukidanje), mogućnost otklanjanja neke pravne zabrane, odnosno akt kojim neko nadležno telo, na temelju posebnog zakonskog ovlašćenja, dopušta ostvarivanje određenoga prava ili zasnivanje određenoga pravnog odnosa mimo uslova koji su propisani (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15433>). Postoje dve vrste papskih pisama dispencijacije: opšta i bračna. Bračna dispencijacija može imati više vrsta ili razloga. U ovom radu nas interesuju pisma dispencijacije koja se odnose na dozvolu stupanja u brak bliskih srodnika.

Tema bračne dispencijacije u katoličkoj crkvi deo je većeg broja širih tema. Međutim, kada je reč o organizaciji i administraciji unutar katoličke crkve, onda se ova tema mora podvesti pod temu penitencije, penitencijara i penitencijarija (vidi Salonen, K. and L.Schmugge 2009; takođe, Ostinelli 2007; takođe, Marinković 2007; takođe, Salonen 2016). Taj aspekt delovanja katoličke crkve bio je, za razliku od mnogih drugih aspekata, dugo potpuno zamagljen i zapostavljen, a pristup arhivi u kojoj su se nalazili dokumenti u vezi sa tim bio je nemoguć. Čak se i jedan duži period vremena verovalo da je ta arhiva izgubljena (vidi Haskins 1896, 40–58; takođe, Haskins 1905, 421–450).

Šta je penitencijar u katoličkoj crkvi? Po zakonu katoličke crkve, ljudi koji su kažnjeni ekskomunikacijom ili drugom eklezijalnom sankcijom zbog ozbiljnog narušavanja kanonskog zakona, papinih dekreta ili saveta koncila moraju od pape da zatraže oprost ili izmirenje u formi oprosta (apsolucije) za njihove grehe. Pošto je bilo nemoguće da papa sve prispele molbe sam obradi i na njih odgovori, on je oformio instituciju ili kancelariju penitencijara, koju je vodio jedan od kardinala, i koja se bavila dodeljivanjem četiri tipa milosti. Prvo, penitencijar je mogao dati specijalni oprost za hrišćane koji su ozbiljno prekršili pravila kanonskog zakona. Drugo, ona je mogla dati dispencijaciju onim hrišćanima kojima je iz opravdanog razloga bilo potrebno da deluju protiv normi crkve, u slučajevima u kojima im je crkva mogla dati mogućnost da to urade. Treće, penitencijar je mogao dati različite dozvole onim hrišćanima koji su želeli da odstupe od uobičajene hrišćanske prakse (da izaberu sopstvenog ispovednika ili da hodočaste u Svetu zemlju, na primer). I, na kraju, kancelarija je mogla hrišćanima dati pismo deklaracije kojim se, na primer, molilac oslobađa nepravedne optužbe za ubistvo. Pomenuta kancelarija mogla je dati pomenute milosti u pogledu braka, nezakovitosti, nasilja, otpadništva, priznanja itd (vidi Salonen/Schmugge 2009, 3 i dalje).

Ova sekcija sastojala se od glavnog namesnika, koji je nosio naziv *Major Paenitentarius*, a ispod njega se nalazio veliki broj činovnika koji su nosili titulu *Minor Paenitentarius*, i koji su direktno od ljudi primali molbe za dispencijaciju. Celokupna dokumentacija u vezi sa nekim slučajem trebalo bi da se sastoji iz tri dokumenta: molbe Svetoj stolici, obraćanja Svete stolice nižim nadležnim, i, na kraju, davanja pisma dispencijacije. U Arhivu Birta nalazi se veći broj pisama koja je zvanično papa, a stvarno verovatno penicentijar, poslao lokalnim biskupima, nalažući im da provere navode i dodele dispencijaciju (vidi

Salonen/Schmugge 2009). Dakle, nedostaju pisma molbe, i pismo dispencijacije, tako da ne znamo ni tekst izvorne molbe, a ni konačni rezultat. Katolička crkva je uglavnom uništavala upućene joj molbe, zato što one nisu imale nikakvog značaja. Takođe, ona je vodila evidenciju o tome šta je urađeno, ali nije uvek čuvala kopije izdatih dokumenata. U skladu sa tim, nemoguće je doći do većeg broja izvornih dokumenata, budući da su oni često izgubljeni u porodičnim arhivama, te nije moguće pratiti svaki predmet od početka do kraja. Podaci koji se danas nalaze u Vatikanu zahvataju samo period nakon početka XIV veka, a ne zna se tačan razlog zašto nema starijih dokumenata (vidi isto).

Penitencijarija (*Paenitentiaris*, kancelarija u kojoj radi penitencijar) je bila podeljena u nekoliko sekcija koje su se bavile različitim temama, od kojih su najčešće bile: *de matrimonialibus* (koje se tiču braka), *de diversis formis* (koje se tiču različitih slučajeva), *de declaratoriis* (koje se tiču deklaracija), *de defectu natalium* (koje se tiču nezakonitog rođenja), *de uberiori* (koje se tiču nezakone dece), *de promotis et promovendis* (koje se tiču vršenja službe u crkvenim redovima), *de confesionalibus* (koje se tiču prava na ličnog ispovednika ili specijalnih privilegija u pogledu ispovedanja). Najveći broj molbi stizao je penitencijaru u vezi sa brakom. Vremenom su se ove kategorije ili vrste slučajeva menjale, menjale nazive ili spajale, ali je suština ostajala ista, kao i brojčani odnos između njih (isto).

Iz do sada pregledane literature može se reći da je proces u vezi sa bračnom dispencijacijom dobro poznat, ali da detaljnih opisa dokumenata u vezi sa njom nema, kao ni komparativne analize različitih pisama. Dokumenta u vezi sa bračnom dispencijacijom do sada kao da nisu bila predmet diskurzivne analize u najširem smislu, što navedenu temu čini još interesantnijom i značajnijom. Postoje stariji istoriografski radovi o pojedinim pismima ove vrste, pre svega o onima koja su napisana za slučajeve brakova između pripadnika pojedinih plemićkih ili vladarskih porodica (za brak Henrija VIII i Ane Bolen, ili za brak Meri Stjuart i Darnlija; vidi Gairdner/Motta 1890; takođe Pollen 1907), ali uporednih analiza ovih pisama koja su davana većem broju ljudi različitog statusa tokom nekoliko vekova za sada nema.

Odnos katoličke crkve prema rođačkim brakovima

Crkva je tokom svoje istorije menjala svoj odnos prema rođačkim brakovima. Taj odnos bazirao se na nekoliko činjenica. Kao prvo, bazirao se na načinu izračunavanja srodstva. Kao drugo, bazirao se na stepenu srodstva koji se određivao kao granični, ili poslednji dozvoljeni. I, kao treće, bazirao se na stepenu tolerancije prema prekršajima. Međutim, u velikoj meri on se bazirao i na stavu običajnog prava prema pitanju konsangviniteta. Ukoliko je to tradicijom bilo dozvoljeno ili prihvatljivo, pa čak i poželjno, onda je i crkva tome donekle prilagođavala svoj stav. Konačni autoritet u tom pogledu svakako je Sveto pismo, i

to kako Starog, tako i Novog zaveta. Naime, u Bibliji su opisane mnoge situacije u kojima je dolazilo do stupanja u brak sa srodnicima (vidi Ottenheimer 1996; takođe Beal, Coriden and Green 2000, 1293).

Kod rimokatolika svi brakovi sa srodnikom koji nije prvi srodnik (prvi srodnik potiče od istog dede) smatraju se prihvatljivim, s tim da se i za brak sa prvim srodnikom može dobiti dispencijacija (vidi Beal, Coriden and Green 2000, 1293). Međutim, to se menjalo vremenom, i zavisilo je od mnogih činilaca. Na početku hrišćanstva brak između prvih srodnika je bio dozvoljen. Međutim, na koncilu iz 506. godine zabranjeni su brakovi između prvih i drugih srodnika (srodnici po pradedi), mada se mogla dobiti dispencijacija. Od XI veka, uvođenjem tzv. metoda kanonskog zakona za utvrđivanje srodstva, zabranjeni su svi brakovi bliži od šestog srodstva (sedmo koleno). Zbog teškoća oko utvrđivanja srodstva, ta je zabrana smanjena i vraćena na nivo trećeg srodnika na Četvrtom lateralnom koncilu iz 1215. godine. Papa Benedikt XV još više je relaksirao to pravilo, dozvoljavajući brak i sa drugim srodnikom. Protestanti su sistem zabrane i davanja dispencijacije smatrali mehanizmom kojim je katolička crkva želela da pribavi još više bogatstva (Ottenheimer 1996). Od XIII veka crkva počinje da primenjuje ono što se prilično konfuzno naziva metodom građanskog prava. Po tom metodu, veza između linealnih srodnika (čoveka i njegovog dede) je prosto jednaka broju generacija između njih. Stepenn veza između kolateralnih (nelinealnih) srodnika jednak je broju veza u porodičnom stablu od jedne ličnosti do zajedničkog pretka, a zatim nazad do druge osobe u odnosu na koju se srodstvo meri. Tako rođena braća čine vezu drugog stepena, a prvi srodnik predstavlja četvrti stepen srodstva.

Postoji nekoliko objašnjenja zašto je došlo do pooštavanja politike u vezi sa zabranama stupanja u brak sa srodnicima. Jedno objašnjenje polazi od pojačanog germanskog uticaja na crkvenu politiku. Pre tevtonske invazije crkva je prihvatila rimski zakon i običaje, da bi se nakon invazije priklonila germanskim (vidi Howard 1904; takođe Goody 1983, 59; takođe Gies 1983; takođe Beal, Coriden and Green 2000).

Osnovno je pitanje zašto bi zajednica, država ili crkva uopšte branila brakove među srodnicima. Na to pitanje nema odgovora koji svi prihvataju, a svi se odgovori svode na potrebu za odgovarajućom društvenom dinamikom, možda i društvenom i prostornom pokretljivošću, odnosno za stvaranjem većeg broja veza unutar jedne kulturne ili političke celine, kako bi se jedna šira zajednica učinila kompaktnijom a njeni pripadnici međuzavisnijim ali, sa druge strane, i potrebom izbacivanja strasti iz porodičnih i srodničkih odnosa kako bi se stvorila odgovarajuća klima za razvoj stabilnih društvenih odnosa (vidi Goody 1983, 59).

Katolički teolozi često ističu kako je brak spiritualna stvar, nikako stvar koja treba da bude regulisana isključivo državnim zakonima i ljudskim odlukama. Brak je, prema tumačenju Katoličke crkve, postavljen od početka od

Tvorca, razvijen od Hrista zarad dostojanstva sakramenta. Ako postoji ijedna ljudska institucija kojoj je potrebna milost i blagoslov, to je brak. Sakramentalni karakter braka zahteva venčanje, koje je istovremeno i religijski ritual i sklapanje ugovora koji treba da bude kontrolisan od strane Crkve kojoj je Hrist dao autoritet da čuva i administrira njegove sakramente (vidi Hayes 1905).

Crkva je oko braka stavila izvesne zabrane i prepreke kako bi sačuvala svetost braka i svetište hrišćanskog doma. Postoje dve vrste prepreka: zabranjivanje i poništenje ili obesnaženje. Prvi oblik brak čini nezakonitim, ali ne i nevažećim ili neispravnim. Venčanje sa krštenim protestantom bez dispencije, ili venčanje bez religijske ceremonije ili objavljivanja zaruka, čine brak koji iz toga proistekne nezakonitim, ali ne i nevažećim ili neispravnim. Crkva nema moć da raskine tu zajednicu, koja nakon dužnog pokajanja može biti dozvoljena a taj čin oprošten putem ispaštanja. Poništavajuće prepreke proizlaze ili iz prirodnog, Božanskog pozitivnog zakona, ili iz crkvenog zakona. Prema Tomi Akvinskom prirodni zakon je delovanje večnog Božanskog zakona u nama, putem naše svesti o ispravnom i neispravnom. Taj prirodni zakon poništava brak koji se suočava sa sledećim preprekama: greška, ukoliko je stupljeno u brak greškom ili zbog obmane; strah ili prisilna otmica, kada je neko lišen slobode ili je izvršena prinuda; detinjstvo, ukoliko su supružnici premladi da bi bili svesni odgovornosti koje nosi brak; impotencija, fizička nesposobnost da se ispunjavaju bračne dužnosti; jednokrvnost sa roditeljima i decom. Strah, otmica i mladost su crkvene prepreke koje crkva definiše kao posebne okolnosti, ali u suštini ove prepreke pripadaju prirodnom zakonu. Božanski zakon je sadržan u jevanđeljima, i objavljuje prepreku ligamena, nerastvorljive veze koja zabranjuje bigamiju, poligamiju i razvod (isto).²

Brak sa srodnikom je stoga nedopustiv sa stanovišta prirodnog zakona, zato što emocije koje se osećaju prema srodnicima nisu iste kao emocije koje se osećaju prema supružniku. Te dve vrste osećanja ne mogu se mešati nekažnjeno. Emocije prema srodnicima su svete po prirodi, a emocije prema supružniku su svete po milosti. Telesna ljubav će zagaditi emocije prema srodnicima, dok će poštovanje prema njegovom svetom karakteru čuvati čistotu u braku (isto). To se, recimo, odnosi na brak između srodnika iste linije srodstva (otac-ćerka, na

2 Katolička crkva razlikuje tri nivoa ili tri vrste opštih zakona: Božanski zakon, prirodni zakon i crkveni zakon. Crkveni zakon, naročito u pogledu sklapanja braka, smatra se u izvesnom smislu nižim u odnosu na prva dva zakona, budući da je on interni zakon koji služi funkcionisanju katoličke crkve. Pojednostavljeno rečeno, Božanski zakon proizlazi direktno iz Božje volje i Božjeg delovanja, dok se koncept prirodnog zakona donekle prožima sa Božanskim zakonom, ali ipak proizlazi iz ljudskog bića kao takvog. Sve što se kosi sa crkvenim zakonom može ipak biti dozvoljeno, ali ono što se kosi sa Božanskim ili prirodnim zakonom ne može biti dozvoljeno od strane autoriteta bilo kog čoveka (vidi <https://www.quora.com/In-the-Catholic-church-is-marrying-your-first-cousin-more-or-less-taboo-than-marrying-a-non-Catholic.>).

primer), koji je apsolutno zabranjen, jer se kosi sa prva dva zakona. Videćemo u papskim pismima da je, ipak, i to podložno relativizaciji i dispencijaciji. Brak sa ne-hrišćaninom ili krštenim ne-katolikom se kosi sa crkvenim zakonom, ali ne i sa prirodnim ili Božanskim zakonom. Tako brak sa srodnikom iste linije srodstva predstavlja veći tabu od braka sa ne-hrišćaninom, a još veći u odnosu na brak sa krštenim ne-katolikom.³

Prepreke braku ticale su postojanja veza krvnog srodstva, tazbinskog srodstva, duhovnog srodstva i adopcije. Oni koji su stupili u brak znajući da su srodnici, bili bi ekskomunicirani jer su prekršili kanonski zakon, a sveštenik bi bio suspendovan ukoliko bi znao da postoji prepreka. Međutim, mogla se dobiti apsolutcija. Ukoliko supružnici ne bi znali za prepreku, oni ne bi bili ekskomunicirani jer nisu prekršili kanonski zakon.

Pored penitencijara, i neke druge papske kancelarije (Apostolska kancelarija i Apostolska datarija) su imale moć da se bave sličnim vrstama slučajeva. Kod upućivanja molbe za dispencijaciju trebalo je navesti nekoliko važnih podataka: na primer, da li molioci žele da se venčaju ili su već venčani. Za ove druge je bilo važno da navedu da li su znali da postoje prepreke u trenutku stupanja u brak. Ova razlika je bila vrlo važna zato što je onima koji nisu bili venčani bila samo potrebna dispencijacija od bračnih prepreka, dok je onima koji su već bili u braku bila potrebna dozvola da nastave da žive zajedno ili da se ponovo venčaju uprkos preprekama. Takođe, onaj par koji je znao za prepreke prilikom stupanja u brak morao je da traži oprost, zato što su radili protiv kanonskog zakona. Zatim je u molbi bilo potrebno navesti i vrstu prepreke i njen stepen. Što je bliži stepen srodstva, to je ozbiljniji prekršaj. Na kraju je trebalo navesti da li žele da legalizuju svoju decu, kako onu koju već imaju, tako i svoju buduću.

Crkva, dakle, ne može dati dispencijaciju za prepreke braku koje proizlaze iz Božanskog ili prirodnog zakona. Dispencijaciju daje lokalni biskup, ali tek uz dozvolu Svete stolice. Rimski kurija zaseda i donosi se odluka. Veoma je u tom smislu indikativno shvatiti različit odnos katoličke crkve prema dispencijaciji, s jedne, i razvodu, s druge strane. Objasnjavanjem zašto je razvod nemoguć a dispencijacija moguća, dodatno se apostrofiraju osnovne vrednosti za koje se katolička crkva zalaže. Dispencijacija, prema tome, prethodi braku, uklanjajući prepreke braku i čineći brak nerazrešivim do smrti. Razvod je posledičan, on raskida veze, i on se može stalno ponavljati od strane iste osobe. Dispencijacija se dodeljuje kako bi se zaštitila i sačuvala moralnost; razvod je uzrokovan ličnim interesima i zadovoljenjem. U tom pogledu katolički teolozi posežu i za Kantom, koji kaže da postavljanjem sopstvenih interesa za čuvare moralnosti ubijamo moralnost. Razvod svoj nastanak duguje ljudskoj slabosti i strasti (vidi Hayes 1905).

---

3 vidi https://www.revolvy.com/main/index.php?s=ecclesiastical+law&styp=topics&cmd=lst&reload=1&_=701136; takođe https://www.revolvy.com/main/index.php?s=Divine+law&uid=1575&reload=1&_=462672.

Da bi se izbegla opasnost da u brak stupe srodnici, crkva je uvela izvesne procedure koje su imale za cilj da stupanje u brak što više učine javni, a sami tim i da, osim crkve i budućih supružnika, u ovaj proces provere uključe širu zajednicu. Zato se na mnogim mestima, pre sklapanja braka, tri nedelje uzastopno u crkvi u kojoj treba da se obavi venčanje objavljuju zaruke, i očekuje se da svako ko zna da postoji neka prepreka tom braku to javno i iznese. Čak je onome ko zna za takvu prepreku, a ne iznese je pred zajednicu, zaprećeno ekskomunikacijom (Salonen/Schmugge 2009, 15 i dalje). Ukoliko se utvrdi da postoji prepreka, onda se mora tražiti dispencija. Često se dešavalo da supružnici saznaju za svoje rođačke veze tek nakon stupanja u brak. Tada bi se prvo tražio i dobio oprost za supružnike, a onda se tražila i dispencija braka. Narочito je bilo važno da se i deca proglase legalnom decom, kako kasnije ne bi imali poteškoća oko nasleđivanja (isto). Supružnici su često pribegavali oprobanoj taktici ukoliko su po svaku cenu želeli da se venčaju. Prvo bi tajili da su bliski srodnici, a onda bi nakon sklapanja braka to svoje znanje podelili sa sveštenikom, pravdajući se da to nisu znali. Iako je postupak tada bio u duhovnom smislu teži, on je ipak davao veće šanse za uspeh celom poduhvatu, zato što nikome nije bilo u interesu da poništava brak i unesrećuje dvoje mladih ljudi i njihove porodice.

Brakovi u Italiji u XVIII veku

Teritorija Italije je od kraja Srednjeg veka pokazivala određene specifičnosti u pogledu bračnih odnosa i regulativa. U drugoj polovini XV veka oko polovine ukupnog broja zatraženih dispencija bilo je u Italiji (20.000 od 42.000). U Nemačkoj, Francuskoj, Španiji i Portugalu zatraženo je oko 5.000 ili 6.000 dispencija, dok je najmanji broj bio u Istočnoj Evropi (Salonen/Schmugge 2009, 27). Više je razloga za takav odnos zatraženih dispencija. Kao prvo, Italijanima je Rim bio najbliži, zatim je bio gotovo jednako blizu ili daleko za stanovnike na teritoriji današnje Nemačke, Francuske i Španije, dok je za sve ostale bio prilično daleko. Zato je stanovnicima pomenutih oblasti bilo najlakše i najjeftinije da dođu u Rim i direktno predaju molbu. Kao drugo, broj stanovnika određenih oblasti je igrao veliku ulogu: teritorije koje su najzastupljenije na ovoj listi su u to vreme bile i najgušće naseljene. Kao treće, bračne regulacije koje su stavljene u kanonski zakon proizašle su iz rimskog građanskog prava koji je na teritoriji Italije bio u upotrebi vekovima, pa je stanovništvo sa njim bilo dobro upoznato i ono je bilo odomaćeno. Takođe, društvena i crkvena kontrola je na teritoriji Italije u pomenutom periodu bila znatno veća nego u drugim oblastima hrišćanskog sveta (Salonen/Schmugge 2009, 28).

O brakovima u Italiji u XVIII veku nema dovoljno podataka, ali postoje relativno dobri opisi i priličan broj statističkih podataka za kraj XIX i početak XX veka koji se, uz dosta opreznosti i sa velikim ogradama, mogu projektovati

i u dalju prošlost sa izvesnom pouzdanošću (vidi Gini/Caranti 1954; takođe Cooper 1937, 10–11). Iako je takva slika prilično uopštena i površna, ona nam može biti od pomoći prilikom razumevanja konteksta u kojem su nastajala pisma bračne dispensacije.

Bračni i porodični život u Italiji krajem XIX i početkom XX veka ne pokazuje nekakvu posebnost koja bi ga činila bitno drugačijim od onoga što se dešavalo u drugim katoličkim zemljama u zapadnoj Evropi. Patrijarhalnost i tradicionalizam, kao opšta obeležja, u okviru kojih je brak pre sredstvo za produženje loze i obezbeđivanje ekonomske sigurnosti nego što je pitanje individualnih emocija, ličnih želja ili religioznog nadahnuća, predstavljaju najbitnije parametre fenomena braka u Italiji. Prema starijim italijanskim etnolozima, za razumevanje ovog fenomena bitno je navesti dve činjenice: brakovi su, zbog nemogućnosti razvoda, bili veoma stabilni, a po mnogo čemu odnos prema brakovima na severu Italije znatno se razlikovao od odnosa prema brakovima na jugu. Ipak, čini se da je razlika između severa i juga prvenstveno bila u frekvenciji, broju ili intenzitetu određenih procesa, nego što se radi o kvalitativno drugačijim procesima. U tom smislu može se navesti podatak koji je od velike važnosti za našu temu: brakovi između bliskih srodnika postojali su i na severu i na jugu, ali učestalost ove pojave i odnos prema njoj nisu bili ni približno isti. Dok na severu ovakvih brakova ima srazmerno malo, dotle je na jugu skoro svaki drugi brak sklopljen sa prvim rođakom. To se naročito odnosi na Siciliju i Kalabriju, nešto malo manje na okolinu Napulja (vidi Cavalli Sforza, Moroni and Zei 2004). Na jugu je bila veoma česta pojava prioriternih brakova između srodnika trećeg kolena (između dece rođene braće), kako bi se svojina sačuvala unutar porodice (vidi Cooper 1937). Sever i centralni deo Italije su u odnosu na jug bili napredniji i u pogledu ličnih sloboda, tj. u pogledu individualne emancipacije, koja se ogledala u manjem uticaju roditelja na odluku svoje dece u vezi sa izborom bračnog partnera, kao i u slabijoj kontroli tokom procesa veridbe.

Kontrola u siromašnim oblastima, a naročito na selu, i pogotovo za žensku decu, bila je veoma jaka, jer je svaka „greška” u izboru partnera mogla da proizrokuje velike finansijske probleme i onemogućavanje onoga ko je napravio grešku da više ikada sklopi brak. Devojke su bile jako kontrolisane čak i kada bi sazrele. Na severu su mladići i devojke mogli slobodno da se viđaju i upoznaju, pa čak i da se zaljubljuju. Za to su bile naročito pogodne svečanosti u vezi sa poljoprivrednim praznicima, gde su mladi mogli da se upoznaju sa širim krugom ljudi nego što je to rodbina ili uža lokalna zajednica. Na jugu, mogućnost spontanog upoznavanja bez kontrole porodice bila je jako mala, jer se veze nisu mogle sklapati bez dozvole starijih. To je bila posledica činjenice da je odnos prema devojkama koje su imale nevine ljubavne veze (zaljubljivanje, simpatisanje) bio jako negativan, pa je takvim devojkama bilo jako teško da nađu verenika. Nalaženje verenika je postajalo praktično nemoguće ukoliko bi devojka imala i seksualne odnose pre braka. Ukoliko bi došlo do zavođenja, roditelji i braća devojke su vršili pritisak na vinovnika da se oženi zavedenom devojkom, kako bi sačuvali devojačku čast.

Muškarci su imali ambivalentan stav o odnosu između polova. S jedne strane su želeli da stupaju u odnose prema svojim željama, bez kontrole, a sa druge strane je uspeh postignut u osvajanju ženskog srca budio sumnju u postojanje morala kod osvojene ženske osobe, a ideju o ženidbi takve osobe činio neprihvatljivom. Odnosi pre i tokom vereničkog perioda bili su obeleženi uzdržavanjima, koji su proizlazili iz napred pomenute ambivalencije, mada je odnos prema ženskoj čednosti, kao uslovu braka, na severu Italije bio donekle relaksiran. Iako ne postoje pouzdani podaci, može se reći da su se preljube dešavale relativno često. Ipak, u prvoj polovini XX veka bilo je samo 3,5% ilegalnih porođaja, dok su vanbračne veze činile 10–15% od broja sklopljenih brakova. Čin veridbe sastojao se od dolaska mladića u dom devojke i darovanja vereničkog prstena. Dok je na severu to imalo prilično neformalan karakter, dotle se na jugu retko dešavalo da se verenici puštaju da se samostalno pojavljuju u javnosti, čvrsto se držeći pod kontrolom u kući od strane starijih.

Obećanje venčanja putem javnog čina, bilo putem privatnih ugovora, bilo putem javnih objava zaruka, imalo je funkciju obezbeđivanja nadoknade troškova koji su nastali zaduživanjem ili preuzimanjem obaveza zbog tog obećanja, tako da je, ukoliko ne bi došlo do sklapanja braka, moglo biti zatraženo da se pokloni vrate. U principu, zabrana braka između srodnika je bila apsolutna samo za pretke i potomke iste linije, bilo zakonite bilo nezakonite, i za braću i sestre po ocu ili majci. U slučajevima manje striktnih veza, kao što su dalji srodnici, pripadnost ili usvojenje, mogla se dobiti dispencija. Međutim, videćemo da papska pisma dispencije pokazuju da se često odstupalo od tih pravila. Brakovi koji se sklapaju unutar crkve su najčešći, i sredinom XX veka samo nešto više od dva procenta sklopljenih brakova nisu bili crkveni. Katolička crkva je dopuštala katolicima venčavanje sa pripadnicima druge vere samo ukoliko će deca biti vaspitavana u katoličkom duhu. Broj brakova između katolika i pripadnika druge veroispovesti je bio zanemarljiv (vidi Gini/Caranti 1954).

Broj brakova između srodnika je bio najmanji na severu, a najveći u nerazvijenim područjima. Procenat onih sa pedeset godina koji se nikada nisu venčavali je među muškarcima početkom XX veka bio oko 8%, a kod žena oko 11%. Najveći broj takvih je na severu, a najmanji na jugu i na ostrvima. Žene su u većoj meri bile protiv uvođenja mogućnosti razvoda (kod muškaraca je sredinom prošlog veka odnos prema tom pitanju bio pola-pola, a kod žena dve trećine je bilo protiv). Za uvođenje mogućnosti razvoda najviše su bili mladi, neoženjeni/neudate osobe i srednja klasa. Najviše je takvih bilo u severnom delu centralne Italije i na ostrvima, a najmanje na jugu. Prosečna starost prilikom stupanja u prvi brak za muškarce je bila oko 28 godina, a za žene između 23. i 24. godine. Zakonski minimum za stupanje u brak je za muškarce 16, a za žene 14 godina. Ta se granica može spustiti na 14 i 12 ukoliko postoje ozbiljni razlozi, ali u slučaju maloletničkih brakova morao se dobiti pristanak roditelja.

Brak se mogao poništiti zbog greške u sporazumu, lične greške i trajne impotencije nastale pre braka. Poništenje pred građanskim i crkvenim sudovima se praktično nikad nije dešavalo. Lično odvajanje se moglo tražiti zbog preljube žene, dobrovoljnog bekstva, ekscesa, surovosti, pretnji, teških ozleđa i zatvorske kazne. Žena je mogla tražiti razdvajanje zbog muške preljube samo ako je to dovelo do teške ozlede, ili ukoliko muž, bez nekog ozbiljnog razloga, nije stvorio dom, ili je stvorio dom koji ne odgovara ženinom statusu. Muškarac koji je kriv za razdvajanje mogao je biti lišen prava da učestvuje u donošenju odluka u vezi sa maloletnom decom, dok je ženi moglo biti zabranjeno da koristi muževljevo prezime.

Kao i na mnogim drugim mestima, verovalo se da je muškarac glava porodice i da treba da joj obezbedi dom. Do 1919. godine žena nije mogla da obavi bilo kakvu ekonomsku transakciju bez dozvole muža. Žena je mogla krivično da odgovara za preljubu ukoliko se muž žali, dok je muž mogao da odgovara samo ukoliko ima stalnu ljubavnicu. Žene su obično bile tolerantne prema muževljevom neverstvu, i manje od jedne petine udatih žena bi burno reagovala na saznanje o neverstvu, dok bi se druge trudile da ponovo osvoje muža ili bi se pravile da o tome ništa ne znaju (isto).

U Italiji XVIII veka u društvu su se mogle primetiti iste tendencije koje su bile prisutne i u drugim katoličkim zemljama zapada. Iako je aristokratija i dalje imala velikog uticaja na društvo, kontrolišući političke i ekonomske institucije, povremeno su izbijali sukobi između bogate buržoazije ili profesionalnih klasa i plemstva, između plemstva i vladara, pa i između samih plemića. Plemstvo se trudilo da osigura svoj dominantan položaj, dok je obično stanovništvo živelo sve teže. Prosvetiteljstvo je počelo da nadire velikom snagom i ostavljalo posledice na svim nivoima društva i u svim aspektima društvenog života. Čak je i katolička crkva bila zahvaćena reformom, a reforma crkve je mnogim intelektualcima predstavljala prioritet. U fokusu su bila pitanja političke i kulturne uloge crkve, posebno nadnacionalni karakter papstva, pravni i fiskalni imunitet katoličkog klera, crkvena netolerancija u vezi sa teološkim i institucionalnim pitanjima, kao i problem bogatstva i svojine crkve. Najjači zagovornici reforme crkve bili su Frančesko Skipione i Muratori, koji su pokušali da pomire politiku sa religijom i moralom. Habsburzi u Milanu i Toskani, i Burboni u Napulju započeli su velike društvene promene (vidi Marino/Foot 2018).

Samo društvo je bilo organizovano kao i u mnogim drugim sredinama Evrope. Zakoni su se poštovali ukoliko se nisu suprotstavljali interesima velikaša. Drugim rečima, postojali su brojni i jaki izuzeci od pravila (vidi Findlen, Wassyng Roworth and Sama 2009; takođe Black 2001). A plemstvo je dodatno pospešivalo svoje izgleda da će njihovi posebni slučajevi biti posebno i tretirani korupcijom ili darovima onima koji drže vlast. U tom smislu posebno se izdvajala Katolička crkva. Ona je bila vrhovni autoritet koji je regulisao skoro sve aspekte društva. Naravno, i njena moć je bila ograničena ili uslovna, ali je zgodno služila kao alibi za propuste, a njena podrška se obilato koristila kao opravdanje

za razne neprihvatljive poduhvate. Kada je reč o dispenciji, Crkva je rado primala darove koji su bili potrebni kako bi se lakše udovoljilo nečijoj molbi, tako da se može govoriti o zvanično reketu crkve (Bouchard 1981, 270, 271).

Nije samo Crkva kao takva bila moćna, već su to bili i sveštenici. Naime, sveštenici su bili najobrazovaniji sloj u društvu, i kao takvi imali su pristup kontroli jezika i pisma. Osim toga, sveštenici su često, upravo zbog svoje pismenosti, bili službenici u vladarevoj administraciji, pa su imali dvostruku osnovu moći: metafizičku, ili onu koja je zasnovana na Božjem zakonu, i društvenu, koja se zasnivala na zemaljskim zakonima i društvenim veštinama (Findlen, Wassying Roworth and Sama 2009; takođe Black 2001).

Kontrola diskursa

Veliki broj studija o katoličkoj crkvi i papi sugeriše da je problem moći ključan za razumevanje ovih institucija. Katolička crkva, kao i Vatikan, ili sama institucija pape, višestruki su i višedimenzionalni simboli moći. Spolja posmatrano, čini se da je Vatikan izvor i rasadnik moći, geografsko mesto sa kojeg se utiče na čitav svet, pogotovo na hrišćanski svet. Ta fascinacija ili frustracija papskom moći je vidljiva i u samom Vatikanu, možda i više nego bile gde drugde. Ritbergen navodi, prilikom analize baroknih tekstova o Vatikanu, da je njihova osnovna karakteristika bavljenje različitim manifestacijama različitih vrsta moći (Rietbergen 2006, 20 i dalje). Proučavanje Rima i Vatikana je proučavanje kompleksnog sistema moći koji se manifestuje preko različitih rituala koji se vrše u „gradu teatru”, i sve se to vrti oko figure pape, njegove porodice i administracije oličene u crkvi koja je posuda za prikupljanje i izlivanje te moći. Istovremeno se u okviru reprodukcije tog obrasca moći odavno već zapaža proces koji ukazuje na razvijanje složenih mehanizama kojima papa želi da ostane uticajan u svetu. Jedan aspekt tog procesa nazvan je internom sekularizacijom, procesom prilagođavanja svetu, što mnogo govori o dinamici odnosa između različitih resursa u samom Vatikanu (vidi Zängle 2014, 329 i dalje). S druge strane, pojedini autori su, kao najvažniji aspekt problema moći u Vatikanu u XIX i početkom XX veka, videli onaj koji se odnosi na papinu želju da ponovo zadobije vlast nad Rimom, tj. da ponovo postane i politički, a ne samo duhovni vladar. Neprekidni sukob između Svete stolice i državnog aparata Italije tako je bio u fokusu brojnih studija (vidi Mariano 1894).

Iz prethodnog proizlazi da je moć, i sa njom skopčani fenomen kontrole diskursa, jedno od najfunkcionalnijih analitičkih sredstava u pogledu razmatranja ove teme. Veoma je malo radova u srpskoj antropologiji koji se empirijski bave proučavanjem odnosa moći. Ispitivanje procesa konceptualizacije i kontekstualizacije moći u savremenom društvu nije potpuno zanemareno, ali se konsekvntno proučavanje konkretnih manifestacija moći ne može naći. Jedan od glavnih razloga za to leži u činjenici da je moć jedan veoma širok,

sveprožimajuć a, opet, teško uhvatljiv fenomen, koji se prepliće sa većim brojem drugih fenomena. Taj je fenomen teško destilovati iz društvene stvarnosti i proučavati posebno. Drugi razlog može se naći u tome da je proučavanje moći skopčano sa društvenom angažovanošću, ili sa kritikom onih koji moć poseduju, za šta mnogi naučni istraživači obično nisu spremni.

Moć se najčešće definiše uz dve, suprotno usmerene definicije. Prva, koju uslovno možemo nazvati centripetalnom, moć određuje kao sposobnost da se ostvare sopstveni ciljevi. Po drugoj definiciji, moć teži tome da se širi, drugim rečima, ono što teži moći teži da svoju interesnu sferu uvećava; svaki ka moći orijentisani subjekt mora proširiti kontekst u okviru koga tumači sebe. Moć se zato definiše kao sposobnost da se deluje na druge ljude kako bi se ostvarili sopstveni ciljevi, tj. moć je sposobnost da se drugi nateraju da čine ono što oni inače ne bi činili. U ovoj drugoj definiciji čovek izlazi iz sopstvenog zatvorenog sveta i postaje društveni akter. On širi sferu svog uticaja i menja svoje okruženje. Pri tome, onaj ko ima moć, ili ko demonstrira moć, mora pre svega delovati na svest ljudi, mora biti u stanju da utiče na proces mišljenja ljudi. Čovek ili grupa ljudi žele da društvo usmere u onom pravcu u kome i sami idu, i koji sami smatraju za ispravan.

U procesu sticanja i/ili održavanja moći kombinuju se tvrda i meka moć. Tvrda moć sastoji se iz dve strategije: iz primene sile, ili pretnje silom s jedne, i neke vrste obećanja ili nagrade za odgovarajuće ponašanje, s druge strane. Meka moć sastoji se od promocije sopstvenih ciljeva ili stila života, njihovim predstavljanjem kao izuzetno vrednih ili korisnih, činjenjem sopstvenih vrednosti ili sopstvenog stila života atraktivnim, tako da drugi žele da teže onome čemu i mi težimo (vidi Nye 2004). Moć je zato uvek praćena odgovarajućim diskursom, pričom o tome zašto su interesi odgovarajuće društvene grupe vredni, korisni, logični i zašto bi trebalo da budu prihvaćeni. Odgovarajućom retorikom se opravdavaju postupci, odnosno retorikom se postupcima daje viši smisao.

Prirodu moći možda najbolje prikazuju autori koji, poput Hane Arent, insistiraju da se moć ne sme poistovetiti sa silom, zato što je moć više potencijalna ili simbolička stvar, tj. stvar društvenog dogovora, nego što je to nešto što se može i mora dokazati konkretnim delovanjem ili konkretnim pritiscima (vidi Nedeljković 2011). Moć se ovde prepliće sa pojmom autoriteta, koji predstavlja fenomen koji proizlazi iz znanja (Capra 2002). Moć se mora pažljivo graditi i čuvati, zato što njena snaga ili upotrebljivost zavisi od toga u kojoj meri ona ostaje na nivou simbolike i potencijala. Što se više ona mora dokazivati, upotrebljavati, a pogovo što se ona češće i intenzivnije mora služiti svojom tvrdom stranom, to ona više slabi, i posednik moći gubi status autoriteta postajući nasilnik, koji se ne sledi kao pozitivan uzor nego se sluša iz straha. Da se to ne bi dogodilo posednik moći mora veoma pažljivo postupati, kako ne bi izazvao ili provocirao nezadovoljstvo podanika, kojim se može dovesti u pitanje njegova moć. Moć autoriteta se mora zasnivati na procesu prihvatanja i usvajanja onoga

što on govori, mora postati deo psihičke strukture ljudi, tako da oni to dožive kao delovanje svoje svesti i savesti, a ne kao nešto što dolazi izvana i preti materijalnim kaznama za neposlušnost.

U hrišćanskim društvima, kakvo je italijansko društvo XVIII veka, preovlađujući javni diskurs je morao imati hrišćansku osnovu, tj. bio je baziran na hrišćanskim vrednostima, a svaki postupak ili proces morao se usklađivati sa hrišćanskom dogmom. Kao glavni kontrolor, ali i proizvođač tog diskursa, figurirala je katolička crkva, koja je pazila da se društvo kreće unutar zadatih okvira. Svako ko je hteo da legitimise svoje ponašanje morao se obratiti katoličkoj crkvi. Ona je donosila odluku o tome šta je ispravno a šta nije, odnosno šta se može dozvoliti uprkos tome što nije u skladu sa Božanskim, prirodnim ili crkvenim zakonom. Međutim, moć katoličke crkve nije bila bazirana samo na njenom znanju, a nije bila ni potpuno nezavisna ni neograničena. Proučavanje kontrole diskursa upravo bi nam pružila informacije o tome gde su bile granice uticaja katoličke crkve, odnosno kako je kroz internu sekularizaciju katolička crkva sprečavala slabljenje svog uticaja. Papa se, s jedne strane, trudio da raznim mehanizmima privuče ili primora podanike na poslušnost a, s druge strane, trudio se da im se približi, relativizujući i smanjujući zahteve same crkve.

Prepoznavanje karaktera dominantnog javnog diskursa u jednom društvu i izdvajanje i sistematizacija njegovih osnovnih elemenata izuzetno je složen proces kome se neretko pristupa veoma pojednostavljeno. Pitanje uloge dominantnog javnog diskursa u reprodukciji obrasca raspodele moći u jednom društvu još uvek nije sasvim razjašnjeno. Dominantni javni diskurs sasvim sigurno reprezentuje odnos moći u društvu, i elite stalno proveravaju u kojoj meri su u stanju da taj diskurs prilagođavaju svojim aktuelnim potrebama, a u kojoj meri svoje potrebe moraju usklađivati sa diskursom. Elita je u stanju da utiče na javni diskurs i da ga menja, ali ne uvek na isti način i u istoj meri. Sposobnost da se dominantni javni diskurs proširi i preusmeri tako da se uskladi sa partikularnim interesima predstavlja posebnu taktiku. Pri tome se na različite načine vrše protisci na kontrolora javnog diskursa, koji u različitoj meri i na različite načine, u zavisnosti od mnogih faktora, reaguje na te pritiske. Zato je od posebne važnosti proučiti interakciju između proizvođača, tumača i kontrolora tog diskursa, s jedne strane, i različitih vrsta i nivoa konzumenata ili korisnika javnog diskursa, s druge strane.

Proučavanje moći sastoji se od proučavanja načina i intenziteta iskorišćavanja resursa. Resursi različitih aktera u društvu se baziraju na različitim osnovama, a sposobnost da se oni iskoriste čini od njih više ili manje moćne faktore. Zbog toga je jedan od osnovnih ciljeva analize papskih pisama da se prouči kako resurs vlasti nad dominantnim diskursom može da bude pravilno iskorišćen u cilju reprodukcije postojećeg obrasca moći. Dominacija nad duhovnom sferom društva ovde se posmatra kao resurs, pre nego kao strategija (o mehanizmima moći vidi Svensen 2006).

Hrišćanski diskurs pretendovao je u Italiji XVIII veka da bude sveobuhvatan diskurs koji će pokrivati sve aspekte i nivoe društvenog života.⁴ Međutim, on to nije mogao činiti neograničeno i nekontrolisano. On nije bio jedini diskurs koji se koristio prilikom tumačenja ljudskih postupaka, pogotovo to nije bio u privatnoj sferi. On je neprekidno morao biti usaglašavan kako sa interesima društvenih elita, tako i sa potrebama masa, ali i sa nekim drugim sistemima koji su njegovim uvođenjem ili ustoličenjem bili na neki način proterani u podzemlje ili na margine društvenog života. Tu se pre svega misli na običajno pravo, tj. na različite narodne tradicije koje nisu bile hrišćanske, ali su i dalje bile žive. Ti potisnuti diskursi činili su konkurentske diskurse koji su u svakoj pojedinoj situaciji bili konsultovani od strane podanika. Oni su u većoj meri bili smatrani prirodnijima i drevnijima od hrišćanskog, ali se otvoreni sukob između tih diskursa želeo izbeći, kako sa strane zagovornika potisnutih, tako i sa strane zagovornika dominantnog diskursa.

U skladu sa napred rečenim, može se reći da bi se na osnovu papških pisma bračne dispencije mogle proučiti osnovne karakteristike tadašnjeg dominantnog diskursa, i strategije, taktike i mehanizmi koji se u okviru tog diskursa koriste kako bi glavni akteri mogli da zadrže postojeće pozicije i eventualno ih još unaprede. Analiza treba da pokaže koliko je bitnih faktora uključeno u ovaj proces, u kakvom su međusobnom odnosu različiti akteri, koji su manifestni a koji latentni ciljevi svakog od aktera, u šta akteri ovog procesa veruju, na koji način i zašto, odnosno da li razumeju kontekst u okviru kog deluju i na koji žele da utiču svojim objavama. Dakle, cilj je ispitati motive aktera, njihova znanja, njihovu praksu i stepen njihovog realnog uticaja. Drugim rečima, cilj analize je utvrđivanje efikasnosti pretvaranja resursa u realni i efektivni društveni uticaj kroz manipulaciju dominantnim javnim diskursom. Drugi cilj je utvrđivanje načina na koji se dominantni javni diskurs može upotrebljavati kako bi se ostvarili partikularni interesi. Ili, drugačije rečeno, prepoznavanje stepena fleksibilnosti dominantnog diskursa, njegovih skrivenih dimenzija i njegovu sposobnost višelinijuskog razvoja. U kojoj meri i na koji način je jedan diskurs u stanju da u sebe prima ili uključuje sadržaje drugih diskursa bez opasnosti da se dovede u pitanje društvena struktura koja se bazira na tom diskursu? Kako autoriteti, čiji je zadatak čuvanje ili zaštita dominantnog diskursa, prekoračuju granice tog diskursa, menjaju ga i prilagođavaju aktuelnim potrebama, pri tome sakrivajući to od konzumenata tog diskursa koji su tim diskursom kontrolisani, i putem koga se zadržava postojeći oblik raspodele moći? To konkretno znači da treba diskurzivnom analizom proveriti doslednost papških objava, utvrditi da li u papskim objavama ima preplitanja većeg broja diskursa i, ako ima, proučiti u kakvom odnosu ti diskursi stoje.

---

4 Veliki broj studija još od prethodnog veka pokušava da objasni odnos između Italije i Vatikana, tj. pape, tačnije da objasni uticaj katoličke crkve na društvene procese u Italiji (vidi, na primer, Hamilton 1890, 177 i dalje; takođe Crispi 1891; takođe Mariano 1894; takođe La Piana 1920).

Stvaranje i funkcionisanje jednog društva zavisi od međudejstva većeg broja faktora, koji veoma često, pojednostavljeno rečeno, u strogo formalnom smislu, stoje u hijerarhijskom odnosu, pri čemu jedni imaju više a drugi manje moći. Međutim, moć se ne može posmatrati kao jednodimenzionalni fenomen, a njen razvoj i primena se ne mogu posmatrati jednolinijski. Delovanje moći ne može se posmatrati kao ireverzibilno. Zato oblik hijerarhijske strukture nikako ne bi trebalo shvatiti kao apsolutan i nepromenljiv. Moć je relaciona kategorija koja zavisi od kvalitetnog ili adekvatnog pretvaranja resursa u realni društveni uticaj. Pravilno razumevanje konteksta, tj. odnosa moći i pravovremena i adekvatna konverzija potencijala u uticaj zato predstavljaju strategiju koja obezbeđuje uspeh u kampanji koja ima za cilj ostvarenje sopstvenih interesa. Osim toga, više mesto u hijerarhiji zahteva ne samo ostvarivanje konkretnih ciljeva, nego i brigu oko čuvanja aktuelnog obrasca raspodele moći, o čemu se na nižim nivoima ne mora preterano voditi računa. Više mesto u hijerarhiji podrazumeva rad na održavanju ravnoteže moći, pri čemu je ta ravnoteža shvaćena ne kao jednak pristup polugama moći svih aktera, nego kao održavanje status quo-a, koja nekima omogućava privilegovani položaj. Zato više mesto u hijerarhiji nosi odgovornost i potrebu za tolerantnošću koja neće isprovocirati nižerangirane akttere da požele da poremete strukturu i promene odnos snaga (o ravnoteži moći više u Nedeljković 2011).

Odgovarajući balans između upotrebe tvrde i meke moći predstavlja univerzalan odgovor na izazove društvene kontrole. U tom smislu vrši se kontrola diskursa, uz istovremeno ostavljanje odgovarajućih mehanizama za otpuštanje napetosti koje se nagomilavaju pri društvenim procesima. U svom širem značenju, pojam diskursa može se protegnuti na sve delatnosti i sve sfere društva. U užem značenju, ovaj se pojam primenjuje na ono što ljudi govore, odnosno na to kako to o čemu i na koji način govore ili pišu utiče na njihovo razmišljanje i delovanje. Kontrola diskursa tako praktično označava kontrolu onoga što se može percipirati i razumeti, onoga što se može zamisliti, onoga o čemu se sme govoriti i, na kraju, onoga što se sme raditi. Kontrola diskursa je kontrola uma koja se postepeno pretvara u menjanje svesti. Kontrola diskursa, međutim, nikada nije potpuno proizvoljan čin ili proces, i nikada ne polazi iz samo jednog centra (vidi Van Dijk 2008).

Zaključak

Proučavanjem društvenog konteksta u kome su nastala proučavana pisma, zaključeno je da je problem rođaćkih brakova teorijski veoma složen, i da je u pomenutom periodu u Italiji bio veoma izražen, te da su se kroz rešavanje tog problema sukobljavali interesi većeg broja faktora: molioca, njihovih porodica, raznih sekcija unutar katoličke crkve, institucija običajnog prava i dr. Odnos prema braku u Italiji XVII i XVIII veka bio je regionalno uslovljen, ali je svuda

ovoj pojavi bilo zajedničko to da su postojale suprotstavljene težnje da se rođaćki brakovi sklapaju, s jedne, a, s druge strane, da se ta pojava ograniči ili da se stavi pod crkvenu kontrolu. Pisma u vezi sa bračnom dispencijom koja se nalaze u arhivu Birta mogla bi biti važan izvor podataka za dublje razumevanje ove pojave, budući da su papska pisma uopšte, a pisma koja se tiču bračne dispencije posebno, do sada uglavnom bila zaobilažena kao predmet naučne analize. Pomenuta pisma na veoma rafiniran način povezuju različite aktere na različitim nivoima: lokalne biskupe i kancelariju penitencijara u Vatikanu, pre svega. Na taj način ova pisma otvaraju zanimljivu temu komunikacije između religijskog centra i periferije, ukazujući na brojne specifičnosti verske i organizacione hijerarhije unutar katoličke crkve. Osim toga, ova pisma pokazuju dinamiku odnosa između crkvene i građanske sfere društva, kao i između crkvenih i građanskih centara moći. U skladu sa tim, fenomen moći izdvaja se kao važno analitičko sredstvo u cilju razumevanja proučavane građe, pa će se u narednom periodu izvršiti diskurzivna analiza konkretnog materijala uz pomoć naučnog instrumentarijuma koji je tome prilagođen.

Izvori

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_papal_bulls
<http://oasis.lib.harvard.edu/oasis/deliver/~hou02394>
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15433>
<http://www.newadvent.org/cathen/05041a.htm>
<https://www.quora.com/In-the-Catholic-church-is-marrying-your-first-cousin-more-or-less-taboo-than-marrying-a-non-Catholic>
https://www.revolvy.com/main/index.php?s=ecclesiastical+law&sttype=topics&cmd=list&reload=1&_=701136
https://www.revolvy.com/main/index.php?s=Divine+law&uid=1575&reload=1&_=462672

Literatura

Beal, J.P, James A. Coriden and Thomas J. Green. (2000). *New Commentary on the Code of Canon Law*. Mahwah, NJ: Paulist Press.

Bell, H. Idris (1921/I). A List of Original Papal Bulls and Briefs in the Department of Manuscripts, British Museum, *The English Historical Review*, Volume XXXVI, Issue CXLIII, 1 July 1921: 393–419.

Bell, H. Idris (1921/II). A List of Original Papal Bulls and Briefs in the Department of Manuscripts, British Museum (continued), *The English Historical Review* Vol. 36 No. 144, (October 1921), Oxford University Press: 556–583.

Black, C. (2001). *Early Modern Italy: A Social History*, 1st ed. Taylor and Francis.

Bouchard, C.B. (1981). Consanguinity and Noble Marriages in the Tenth and Eleventh Centuries, *Speculum*, Vol. 56, No. 2 (April 1981): 268–287.

Capra, F. (2002). *The Hidden Connections*. London. HarperCollins Publishers.

- Cavalli Sforza, L.L, Antonio Moroni and Gianna Zei (2004). *Consanguinity, Inbreeding and Genetic Drift in Italy*. Monographs in Population Biology 39, Princeton University Press.
- Chisholm, H. (ed.) (1911). „Dispensation„. *Encyclopædia Britannica*. 8 (11th ed.). Cambridge University Press: 313–315.
- Cooper, J.M. (1937). Preferential Marriage in Italy. *Primitive Man*, Vol. 10, No. 1: 10–11.
- Crispi, Ex-Prime-Minister (1891). Italy and the Pope I. *The North American Review* Vol. 153. No. 420, Nov. 1891: 620–633.
- Ebertz, Michael N. (2004). Die Zivilisierung Gottes. Der Wandel von Jenseitsvorstellungen in Theologie und Verkündigung. Ostfildern: Schwabenverlag.
- Findlen, P, Wendy Wassyng Roworth, Catherine M. Sama (eds.), (2009). *Italy's Eighteenth Century: Gender and Culture in the Age of the Grand Tour*. Palo Alto, CA, Stanford University Press.
- Gairdner, J. and B. Motta, (1890). The Draft Dispensation for Henry VIII s Marriage with Anne Boleyn, *The English Historical Review* Vol. 5, No. 19: 544–550.
- Gini, C. and E. Caranti (1954). Marriage and Family Living. *International Issue on the Family* Vol. 16, No. 4., National Council on Family Relations: 350–361.
- Gies, Joseph and Frances Gies (1983). *Marriage and the Family in the Middle Ages*. New York: Harper and Row.
- Goody, J. (1983). *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graham, Jesse, Jonathan Haidt, and Brian A. Nosek (2009). Liberals and Conservatives, Rely on Different Sets of Moral Foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*: 1029–46.
- Greeley, Andrew M. (1995). *Religion as Poetry*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Hamilton, G. (1890). The Pope and Italy. *The North American Review*, Vol. 150, No. 399 Feb. 1890: 177–188.
- Haring, B. (1961). *The Law of Christ* Vol. I, Newman Press.
- Haskins, C.H. (1896). The Vatican Archives. *The American Historical Review* Vol. 2, No. 1, Oct. 1896: 40–58.
- Haskins, C.H. (1905). The Sources for the History of Papal Penitentiary, *The American Journal of Theology*, Vol. 9, No. 3, Jul. 1905: 421–450.
- Hayes, P.J. (1905). Impediments to Marriage in the Catholic Church. *The North American Review*, Vol. 180, No. 582 (May, 1905): 764–773.
- Herbermann, Charles, ed. (1913). „Bulls and Briefs”. *Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton.
- Howard, G.E. (1904). *A History of Matrimonial Institutions*. 1. Chicago: University of Chicago Press.
- La Piana, G. (1920). The Roman Church and Modern Italian Democracy, *The Harvard Theological Review* Vol. 13, No. 2, Apr. 1920: 159–183.
- Marinković, A. (2007). The Role of Papal dispensations in Matrimonial Contracts of Fifteenth– Century Ragusa. In: Jaritz, G, T. Jorgensen and K. Salonen (eds.), *The Apostolic Penitentiary in Local Context*. Central European University – Department of Medieval Studies and Central European Press Budapest – New York and Hungarian Academy, Rome, Budapest: 61–70.

- Mariano, R. (1894). Italy and the Papacy, *International Journal of Ethics*, Vol. 4, No. 2, Jan. 1894: 206–229.
- Marino, J.A and J. Foot (2018). Italy: Reform and Enlightenment in 18th Century. <https://www.britannica.com/place/Italy/The-era-of-Enlightenment-reform>, februar 2018.
- Nedeljković, S. (2011). Kultura i nasilje: pojmovi i paradigme. Kruševac. Baštinik.
- Nye, J. Jr. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York, PublicAffairs.
- Ostinelli, P. (2007). Penitentiary Evidence in Local Archive Material: The Case of Upper Italy 1438–1484. In: Jaritz, G, T. Jorgensen and K. Salonen (eds.), *The Apostolic Penitentiary in Local Context*. Central European University – Department of Medieval Studies and Central European Press Budapest – New York and Hungarian Academy, Rome, Budapest: 7–18.
- Ottenheimer, M. (1996). „Chapter 5”. *Forbidden Relatives: The American Myth of Cousin Marriage*. University of Illinois.
- Pollen, J.H. (1907). The Dispensation for the Marriage of Mary Stuart with Darnley, and its Date. *The Scottish Historical Review*. Vol. 4, No. 15: 241–248.
- Rietbergen, P. (2006). *Power and Religion in Baroque Rome: Barberini Cultural Policies*. Brill.
- Salonen, K. and L.Schmugge (2009). *A Sip from the „Well of Grace”: Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary*, The Catholic University of America Press.
- Salonen, K. (2016). The Curia: The Apostolic Penitentiary. In: Disson K. and A.A. Larson (eds.), *A Companion to the Medieval Papacy: Growth of an Ideology and Institution*: 259–275.
- Svensen, L. FR. H. (2006). *Filozofija zla*. Beograd. Geopoetika.
- Van Dijk, T.A. (2008). *Discourse and Power*. New York. Palgrave Macmillan.
- Wayno, J. M. (2016). *Communication and the Limits of Papal Authority in the Medieval West, 1050–1250*, Columbia University Academic, <https://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac:208869>
- Zängle, M. (2014). Trends in Papal Communication: A Content Analysis of Encyclicals, from Leo XIII to Pope Francis, *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* Vol. 39, No. 4 (150), Special Issue: The Energy Crises of the 1970s: Anticipations and Reactions in the Industrialized World (2014): 329–364.

Primljeno: 28.09.2018.

Odobreno: 10.10.2018.

Ivan Birta
Saša Nedeljković

Marital Dispensation in XVII and XVIII Century

Abstract: During the evaluation of medieval manuscripts in the historical archives of Birta in Resita, Romania, a collection of papal bullas has been discovered, issued by the Catholic Church from the 11th to the 20th centuries. Within this collection, it was possible to identify and to extract documents that refer to different countries, in different periods and on different topics. Special attention of the researchers was attracted by the papal letters of marital dispensation concerning applications sent from various Italian cities during the 17th and 18th centuries. Prior to their analysis, an attempt was made to well describe the social context in which the letters were created, and then to determine an adequate theoretical framework for the study of the above mentioned letters, which will be applied to the concrete material in the next paper. In this paper, the main factors influencing the emergence of these letters, the general relation of the Catholic Church to marriage, the mechanisms of the Catholic Church to resolve the dispensation issue, as well as the main features of the medieval Italian society in the mentioned period, have been highlighted.

Key words: Archiv Birta, catholic church, discourse control, Italy, pope bullas, marital dispensation, penitentiary, 17th and 18th centuries.